

33. Ustav Elisavetgradskogo obschestva selskogo hozyaystva (1899). [Charter of the Elisavetgrad Society of Agriculture]. Elisavetgrad (in Russian).
34. Fortunatov, A. (1898). Loshadi Poltavskoy gubernii [Horses of Poltava province]. *Hutoryanin: ezhened. Izdanie Poltavsk. ob-va s. h.*, (28), 447–448 (in Russian).
35. Hronika. Po Rossii. Kazennyye konskie zavodyi, zavodskie konyushni i sportivnyie obschestva na Yuge Rossii (1912). [Chronicle. Across Russia. State-owned horse farms, factory stables and sports societies in the South of Russia]. *Yuzhnoe hozyaystvo*, June, (9), 30 (in Russian).
36. Shadrin, V. A. (1913). Porodyi loshadey dlya krestyanskogo konevodstva v Ekaterinoslavskoy gub. i zemskie meropriyatiya po uluchsheniyu konevodstva [Horse breeds for peasant horse breeding in the Yekaterinoslav province and zemstvo measures to improve horse breeding]. *Yuzhnoe hozyaystvo*, December 31, no. 24, 841–848 (in Russian).
37. Scherbatov, A. (1909). K s'ezdu konnozavodchikov i skotopromyshlennikov v gorode Rostov-na-Donu v 1909 g. Sovremennoe polozhenie konevodstva v Rossii [To the congress of horse breeders and cattle breeders in the city of Rostov-on-Don in 1909. The current state of horse breeding in Russia]. *Vestnik Yuzhno-Russkogo zhivotnovodstva*. Poltava, June, (17–18), 441–444 (in Russian).
38. Scherbatov, A. (1909). K s'ezdu konnozavodchikov i skotopromyshlennikov v gorode Rostov-na-Donu v 1909 g. Znacheniye konskikh vystavok i s'ezdov po konnozavodstvu [To the congress of horse breeders and cattle breeders in the city of Rostov-on-Don in 1909. The importance of horse shows and congresses on horse breeding]. *Vestnik Yuzhno-Russkogo zhivotnovodstva*. Poltava, July, (19–21), 467–470 (in Russian).
39. Scherbatov, A. G. (1908). Sovremennyye zadachi russkogo konevodstva [Modern tasks of Russian horse breeding]. *Vestnik Yuzhno-Russkogo zhivotnovodstva*. Poltava, June, 85–90 (in Russian).
40. Yakymenko, M. A., & Nahaievych, V. M. (2007). Istoriia rozvytku tvarynnystva Poltavshchyny XIX–XX st.: monohrafiya [History of the development of livestock farming in Poltava region in the 19th–20th centuries: monograph]. Poltava, 208 p. (in Ukrainian).

Received 29.01.2025

Received in revised form 16.03.2025

Accepted 26.03.25

DOI: 10.15421/272505

УДК 001(091)(477)19/20

В. С. Савчук

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро, Україна

ПРИРОДОЗНАВЧИЙ НАПРЯМ НАУКОВОЇ І КРАЄЗНАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КРИМСЬКОГО (КРИМСЬКО- КАВКАЗЬКОГО) ГІРСЬКОГО КЛУБУ

E-mail: varfolomey44@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6324-7567>

Анотація. Серед низки громадсько-наукових об'єднань Причорномор'я України особливе місце, зокрема з огляду на організаційні засади, посідає Кримський (Кримсько-Кавказький) гірський клуб (КГК/ККГК). Створений в Одесі 1890 р. клуб поширив свою діяльність на всю імперію й зробив чималий внесок в історію вивчення і краєзнавчого освоєння гірських регіонів, насамперед Криму. В статті актуалізується питання вивчення природознавчого напрямку наукової і краєзнавчої діяльності Кримського (Кримсько-Кавказького) гірського клубу в контексті загальних досліджень його діяльності, проведених іншими дослідниками. **Мета** статті полягає у визначенні та аналізі складників природознавчого напрямку наукових і краєзнавчих досліджень, здійснюваних клубом. З'ясовано та проаналізовано

низку історичних джерел, що мають різний ступінь наповненості інформацією про прояви природознавчої та краєзнавчої активності Кримського (Кримсько-Кавказького) гірського клубу. Акцентовано на зменшенні в Україні кількості публікацій, що стосуються Кримського (Кримсько-Кавказького) клубу після 2014 р. За результатами аналізу історіографічних джерел визначено неповноту проведених попередниками досліджень із зазначеної проблематики. **Результатом** дослідження є доведеність наявності досить значного природознавчого та краєзнавчого складників у науковій діяльності у КГК (ККГК) та виокремлення її основних напрямів. Проаналізовано деякі з наукових праць, що ілюструють напрями природознавчої та краєзнавчої діяльності. Підкреслено актуальність і важливість наукових результатів, отриманих членами Кримського (Кримсько-Кавказького) клубу, й до сьогодні. Розглянуто організаційно-наукову діяльність клубу у сфері створення інфраструктури природознавчих і краєзнавчих досліджень. Зроблено **висновок** про необхідність подальшого вивчення діяльності зазначеного громадсько-наукового об'єднання.

Ключові слова: історія науки, наукове товариство, природознавча діяльність, краєзнавство, геологія, біологія, астрофізика, інтродукція рослин, науково-організаційна діяльність

V. S. Savchuk

Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine

NATURAL HISTORY DIRECTION OF SCIENTIFIC AND LOCAL HISTORY ACTIVITIES OF THE CRIMEAN (CRIMEAN-CAUCASIAN) MOUNTAIN CLUB

Abstract. Among a number of public-scientific associations of the Black Sea region of Ukraine, the Crimean (Crimean-Caucasian) Mountain Club (CCMC/CCMC) occupies a special place, in particular due to its organizational principles. Established in Odessa in 1890, the club spread its activities throughout the empire and made a considerable contribution to the history of the study and local history development of mountainous regions, primarily Crimea. The article addresses the issue of studying the natural science direction of the scientific and local history activities of the Crimean (Crimean-Caucasian) Mountain Club in the context of general studies of its activities conducted by other researchers. The purpose of the article is to identify and analyze the components of the natural science direction of scientific and local history research carried out by the club. A number of historical sources have been identified and analyzed, which have varying degrees of information content about the manifestations of the natural history and local history activities of the Crimean (Crimean-Caucasian) Mountain Club. Attention has been drawn to the decrease in the number of publications in Ukraine concerning the Crimean (Crimean-Caucasian) Club after 2014. Based on the results of the analysis of historiographic sources, the incompleteness of the studies conducted by predecessors on the specified issues has been determined. The result of the study is the proof of the presence of a fairly significant natural history and local history component in the scientific activities of the Crimean (Crimean-Caucasian) Mountain Club (CCMC) and the identification of its main directions. Some of the scientific works that illustrate the directions of natural history and local history activities have been analyzed. The relevance and significance of the scientific results obtained by members of the Crimean (Crimean-Caucasian) Club to this day have been emphasized. The organizational and scientific activities of the club in the field of creating an infrastructure for natural and local history research are considered. A conclusion is made about the need for further study of the activities of the specified public and scientific association.

Keywords: history of science, scientific society, natural history activities, local history, geology, biology, astrophysics, plant introduction, scientific and organizational activities

Вступ. На південних землях України у другій половині XIX століття діяла значна кількість різноманітних громадсько-наукових об'єднань, внесок яких у вивчення цього регіону був важливим і значним. Серед низки цих товариств особливе місце посідав Кримський гірський клуб (КГК), що виник в Одесі у 1890 р. і надалі був перетворений у Кримсько-Кавказький гірський клуб (ККГК). Детальне дослідження законодавчих та фінансових засад його діяльності, структури, кількісного і професійного складу впер-

ше розглянуто в працях^{1,2}. В них проаналізовано законодавчі основи діяльності КГК (ККГК), зміни статутів та їхнього змісту, територіальне розміщення відділень клубу, їх виникнення, структуру, кількісний і професійний склад, фінансове підґрунтя діяльності клубу, організаційно-наукову та інформаційно-видавничу діяльність, культурно-просвітницьку роботу тощо. Визначено також особливий статус Кримсько-Кавказького клубу серед громадсько-наукових об'єднань. Особливість полягала в тому, що це було чи не єдине в російській імперії громадсько-наукове об'єднання, головне відділення якого розташовувалося не в Петербурзі чи Москві і мало низку своїх відділень (філій) по всій російській імперії³.

Надалі відбулося стрімке підвищення інтересу дослідників до діяльності цього клубу, як в Україні, так і в Росії. Але акцент більшості досліджень змістився в бік вивчення екскурсійно-туристичної діяльності Кримського (Кримсько-Кавказького) клубу, гуманітарно-краєзнавчої та частково природоохоронної діяльності. Водночас природничо-науковий та краєзнавчо-природничий характер діяльності клубу залишався здебільшого поза межами дослідницьких інтересів. Слід також зауважити, що науковий контекст досить тісно переплітається з краєзнавчим. І пояснення такого єднання навів П. Т. Тронько у визначенні сенсу терміна «краєзнавство»: «Краєзнавство – це сукупність наукових дисциплін, різних за змістом і окремих за методами дослідження, які вивчають конкретний регіон, район, місцевість, в історичному, географічному, геологічному, етнографічному, археологічному та інших аспектах»⁴.

Мета дослідження: визначити і проаналізувати складники природознавчого напрямку наукової і краєзнавчої діяльності Кримського (Кримсько-Кавказького) клубу.

Предмет дослідження: природознавчий складник наукової і краєзнавчої діяльності Кримського (Кримсько-Кавказького) гірського клубу.

Історіографія і джерела. Методи дослідження. Для оцінювання історіографії проблеми важливою є праця Є. В. Молочко, яка вийшла 2011 р. Вона дає досить повну картину історіографії з вивчення питань історичного краєзнавства у Криму. Насамперед з питань дослідження історії популяризації культурної спадщини Криму. В ній проаналізовано праці таких дослідників, як В. С. Савчук, О. І. Тарасенко, О. В. Хлівнюк, К. О. Черненко та ін., і зроблено такий висновок: «Таким чином, аналіз наукової літератури з проблематики дослідження дозволяє стверджувати, що обрана тема в історіографії відображена досить фрагментарно. Комплексно основні форми пам'яткоохоронної діяльності краєзнавців-популяризаторів, навчальних закладів Таврійської губернії та туристичних організацій (Кримський гірський клуб, Кримське товариство дослідників та любителів природи) в контексті популяризації пам'яток історії та культури Криму в другій третині XIX – початку XX ст. вивчені не були, а також не стали предметом окремого дослідження»⁵. Л. С. Аджієва побіжно зазначає у своїй публікації, що «у 1891 р. за сприяння приватних осіб почало працювати Ялтинське відділення Кримсько-Кавказького гірського клубу, члени якого намагалися вирішувати щоденні проблеми життя населення, для чого проводили наукові дослідження геології, клімату, гідрології півострова»⁶. Про наявність у КГК (ККГК) природознавчих досліджень та краєзнавчого вивчення Криму повідомляється в публікаціях таких

¹ Савчук В. С. Естественнонаучные общества Юга российской империи: Вторая половина XIX. – начало XX в. Днепропетровск: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 1994. 232 с.

² Савчук В. С. Крымско-Кавказский горный клуб: к вопросу о типах дореволюционных научных обществ. *Вісник Дніпропетровського університету. Історія і філософія науки і техніки*. 1996. Вип. 2. С. 105–113.

³ Там само.

⁴ Тронько П. Т. Українське краєзнавство в XX столітті (до 75-річчя Всеукраїнської спілки краєзнавців). Київ, 2002. С. 12.

⁵ Молочко Є. В. Популяризація культурної спадщини Криму (1834–1920): до історії вивчення питання. *Чорноморський літопис*. 2011. № 4. С. 129.

⁶ Аджієва Л. С. Особливості розвитку Південного берегу Криму в добу капіталістичної модернізації: (друга половина XIX – початок XX ст.). *Грані*. 2012. № 8(88) С. 11.

авторів, як Л. С. Аджієва, Т. Величко⁷, Н. В. Петренко⁸. Зазначимо, що цінним у цьому контексті є твердження Н. В. Петренко, за яким «важливим напрямом роботи Клубу була науково-дослідницька діяльність. Учена робота клубу як академічної установи проявлялась у численних доповідях, які заслуховувались на його зібраннях, різноманітних наукових з'їздах і конференціях, а також у підготовлених лекціях. Вони торкалися природничої історії Криму, проблем географії півострова, його історії та етнографії. Клуб активно розробляв питання щодо вивчення Чорного моря, займався з'ясуванням причин обвалів та зсувів, проводив дослідження флори і фауни кримських печер»⁹. Авторка, не розглядаючи їх детально, наводить перелік виділених нею інших напрямів природознавчої, краєзнавчої діяльності КГК (ККГК) і далі детальніше розкриває його туристично-краєзнавчу діяльність. Це цінне історіографічне джерело, яке, однак, не вичерпує зазначеної вище проблеми. Проведений аналіз історіографії проблеми свідчить, що природознавчий та краєзнавчий характер діяльності КГК (ККГК) висвітлено недостатньо. Інколи згадки про таку діяльність є побіжними (або в іншому контексті досліджень, або без спеціального розгляду наукових праць членів клубу). Основні джерела: журнал «Записки Крымского (Крымско-Кавказского) горного клуба», наукові праці членів Кримського (Кримсько-Кавказького) гірського клубу. Посилання на них наводяться протягом статті. Методи дослідження: історико-хронологічний, порівняльний, методи аналізу та синтезу.

Переважна більшість праць щодо діяльності КГК (ККГК) передує 2014 р. Надалі у зв'язку з окупацією Криму ці дослідження скоротилися. Кримський гірський клуб, проте, зазначається після 2014 р. в одній з публікацій як одне з провідних об'єднань, що проводило «краєзнавчі дослідження для потреб туризму»¹⁰.

Основний матеріал і результати. «Кримський гірський клуб є вчене товариство, нічого спільного з *Клубами*, практикуючими в Росії, не має...»¹¹. З такої примітки починає свою публікацію один з ініціаторів створення цього клубу інженер М. П. Мельников. А в заголовку, який передує цій примітці, автор наводить коло найближчих завдань КГК, а саме: «...Вивчення гір. Мінерали Криму. Рослинне царство. Тваринне царство: – кримська коза. Історичні матеріали. Сільське господарство. Кустарні промисли. Притулки в горах. Статут Гірського клубу»¹². І далі М. П. Мельников розкриває можливу конкретику досліджень за зазначеними ним напрямками наукової та краєзнавчої діяльності Кримського гірського клубу.

Важливий висновок, що випливав з вищезазначеного, полягає в тому, що вже в першому статуті було чітко зазначено наукову мету клубу. Нею, згідно зі статутом, було: «1) наукове дослідження Таврійських гір і розповсюдження відомостей про них, що збиралися; 2) заохочення до відвідин цих гір природодослідниками і художниками, що відправляються туди з науковою або артистичною метою; матеріальне їх забезпечення; 3) підтримка місцевих галузей сільського господарства, садівництва і місцевої гірської промисловості; 4) охорона рідкісних гірських видів рослин і тварин»¹³.

Аналіз статутних завдань Кримського гірського клубу засвідчує відсутність прямого пункту з цільовим спрямуванням його на розвиток екскурсійної діяльності та проведення туристичних і шкільних навчальних екскурсій. Фактично мета клубу

⁷ Величко Т. Особливості становлення й розвитку етнографічного музейництва на півдні України в XIX – на початку XX ст. *Народна творчість та етнографія*. 2008. № 3. С. 83–89.

⁸ Петренко Н. В. Роль Кримського гірського клубу в розвитку вітчизняного туристичного краєзнавства (друга половина XIX – початок XX століття). *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2012. Вип. 2(16). С. 287–295.

⁹ Там само. С. 291.

¹⁰ Гедін М. Історичні передумови краєзнавчих досліджень в незалежній Україні. *Вісник КНЛУ. Серія Історія, економіка, філософія*. 2019. Вип. 24. С. 22–31.

¹¹ Мельников Н. П. Крымский горный клуб = Club Alpin de Crimée. Заметка по поводу открытия Крымского горного клуба. Одесса: Тип. Морица Гринбаума, 1891. С. 1.

¹² Там само.

¹³ Там само. С. 25.

спрямована на наукове дослідження гір, практичне використання відповідних досліджень та охорону природи.

Але потужна діяльність за цим напрямом першого й одного з наймогутніших відділень КГК (ККГК), яким було Ялтинське відділення (ЯВ), визначило ще один потужний напрям діяльності клубу – екскурсійна (туристична) діяльність. Формально вона не відповідала статутним завданням першого статуту клубу. Водночас туристична (екскурсійна) діяльність є певним елементом краєзнавчого пізнання краю, що може входити в структуру культурно-просвітницької діяльності будь-якого громадсько-наукового об'єднання, і перш за все того, яке діє в місцевості з умовами, що відповідають розвитку такої діяльності. Тим більше така діяльність була застосовна для громадсько-наукового об'єднання, що діяло в Криму.

Не слід також забувати про певну еволюцію з часом поняття «екскурсія». Екскурсії та мандрівки могли застосовуватися не тільки з культурно-пізнавальною або туристичною метою, але й для збирання в науковому відношенні географічної, ботанічної, зоологічної, краєзнавчої та іншої наукової інформації. І це відрізняло такі екскурсії від шкільних або суто туристичних екскурсій. Екскурсії, які мали науковий характер, були характерні і для російської імперії у XIX столітті і навіть на початку XX століття. Практикувалися такі наукові екскурсії і в КГК (ККГК). Наприклад, екскурсія Є. М. Морозової-Попової з науковою метою на озеро Кардивач. У звіті про 25-річну діяльність Кримсько-Кавказького гірського клубу зазначено наявність у КГК (ККГК) трьох видів екскурсій – наукові, освітні та туристичні¹⁴. Загальна кількість екскурсій по Криму різних категорій, проведених з 1891 по 1914 р., розрахована за цим звітом, наведена в монографії В. С. Савчука¹⁵. Усього з 1890 до 1914 р. проведено 43 освітні, 93 туристичні екскурсії і 20 наукових екскурсій.

Аналіз діяльності КГК (Кримсько-Кавказького клубу) дозволяє виділити напрями його природознавчих і краєзнавчих досліджень. Інколи їх навіть розділити важко. Оскільки, як уже зазначалося, їх спорідненість впливає з визначення поняття «краєзнавство», наведеного вище.

ККГК мав також відповідну дослідженням інфраструктуру: наукова бібліотека, власний друкований орган – журнал «Записки Крымского (Крымско-Кавказского) горного клуба», публікація окремими виданнями наукових праць членів КГК (ККГК), музеї і под. Клуб підтримував контакти з науковими товариствами і науковими установами, брав участь у різноманітних виставках, як самостійних, так й інших установ. Так, на виставці Ялтинського відділення Кримського гірського клубу 1893 р. експоновано цінну колекцію географічних карт Криму із зібрання члена Кримського гірського клубу А. Л. Бертъе-Делагарда. Серед експонатів цієї колекції були рідкісні Птолемеєвські карти з дуже рідкісного видання 1513 р., факсиміле компасних карт італійців на Чорному морі й інші цінні експонати¹⁶.

Серед авторів публікацій в журналі «Записки Крымско-Кавказского клуба» були й жінки: Є. М. Морозова-Попова, В. Ф. Пастернацька, Л. Пашкова. М. Преображенська та інші. В зазначеному контексті звернемо увагу на публікацію Є. М. Морозової-Попової¹⁷. Дослідниця, членкиня Кримсько-Кавказького клубу, вивчала високогірні озера Кавказу й неодноразово здійснювала наукові екскурсії з цією метою. У 1912 р. вона очолювала групу членів Кримсько-Кавказького клубу під час наукової екскурсії на озеро Кардивач та його околиці. Вивчали географічне розташування озера, температуру, атмосферний тиск, глибину, рельєф, визначали абрис озера, кольоровість води на різних глибинах,

¹⁴ Смирнов В. И. Отчет о деятельности Крымско-Кавказского горного клуба за 25 лет своего существования (1890–1914 гг.). *Юбилейный сборник Крымско-Кавказского горного клуба 1890–1914* / под ред. М. А. Познанского. Одесса, 1915. С. 15.

¹⁵ Савчук В. С. Естественнаучные общества Юга российской империи: Вторая половина XIX – начало XX в. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 1994. С. 195.

¹⁶ Там само. С. 198.

¹⁷ Морозова-Попова Е. М. Екскурсія на озеро Кардивач. *Записки Крымско-Кавказского Горного Клуба* (Далі: *Записки ККГК*). 1913. № 4.

її прозорість й інші характеристики. Складено й батиметричну карту, яка відображала підводний рельєф озера Кардивач з відмітками глибин. Дослідниця здійснила низку подібних екскурсій на Кавказ.

Членами Кримсько-Кавказького гірського клубу проведено низку ботанічних досліджень, результати яких були надруковані як у «Записках Крымско-Кавказского клуба», так і в інших наукових виданнях. Зокрема, відомий у майбутньому академік АН УРСР, видатний український вчений-селекціонер А. О. Сапегін (на той час приват-доцент Новоросійського університету, м. Одеса) екскурсував у Криму з метою вивчення флори, екології та розповсюдження моху. За результатами своїх досліджень він опублікував в «Записках...» працю «Определитель лиственных мхов горного Крыма», яка вийшла й окремим виданням¹⁸. Зазначений «Определитель...» був надрукований як додаток до його монографії «Мхи горного Крыма». Ця монографія стала першим найповнішим у вітчизняній науковій літературі виданням з цього питання. «Определитель лиственных мхов горного Крыма» довгий час використовувався як основне керівництво з систематики та екології мохів Криму.

М. П. Мельников проводив дослідження в галузі інтродукції та акліматизації, результати яких друкувалися і в «Записках КГК»¹⁹. Він отримав дані про розведення культури фіалки *Viola Odorata* L. в Криму як сировини для отримання фіалкової олії, яка в російській імперії взагалі не вироблялася. Дослідник у цих працях переконливо доводить перспективність такого виробництва в Криму. Його необхідність викликана потребами парфумерної та медичної галузей.

В 1904 г. відомий зоолог О. О. Браунер вперше підготував й опублікував в «Записках ККГК» важливу працю «Краткий определитель пресмыкающихся и земноводных Крыма и степной полосы Европейской России»²¹. Ця наукова праця не втратила свого значення й донині.

Цікавими були дослідження кримських печер та їх фауни. Ці дослідження проводив біолог М. Д. Лебедев. Деякі зі своїх праць він публікував у «Записках Крымско-Кавказского клуба». В одній з них учений надав детальний опис печери Кара, розташованої в балці струмка Алмалик у басейні ріки Бельбек. Дослідження це проводилося влітку 1913 р. За його даними печера «належить до таких, що пережили стадію розвитку». Зазначив також, що печера суха, «води в ній мало, але все-таки в одній з ніш є невеличкий басейн глибиною в 0,5 м»²². З представників фауни він виявив тільки один з видів двокрилих. Температура в печері влітку 6 градусів за Цельсієм. Описав вчений також сталактити печери. За отриманими даними М. Д. Лебедев зробив висновок, що печера поступово руйнується. Стаття ця мала як природознавчий, так і краєзнавчий характер, бо давала можливість оцінити перспективи краєзнавчих екскурсій до печери.

Рис. 1. Сапегін Андрій
Опанасович

Джерело: Енциклопедія сучасної України

Рис. 2. Браунер Олександр
Олександрович

Джерело: Енциклопедія сучасної України

¹⁸ Сапегин А. А. Определитель лиственных мхов горного Крыма. Одесса: Изд-во Крымско-Кавказского горного клуба. 1910. 86 с.

¹⁹ Мельников Н. П. Фиалковый корень как предмет производства горного Крыма. *Записки Крымского горного клуба* (Далі: *Записки КГК*). 1894. № 4. С. 124–127.

²⁰ Мельников Н. П. Новое производство для нагорного Крыма. *Записки КГК*. 1895. № 5. С. 21–26.

²¹ Браунер А. А. Краткий определитель пресмыкающихся и земноводных Крыма и степной полосы Европейской России. *Записки КГК*. 1904. № 3–4. С. 47–74; № 5–6. С. 52–71; № 7–9. С. 33–50.

²² Лебедев Н. Д. Пещеры Крыма. *Записки ККГК*. 1912. Вып. 2. № 1. С. 3–12.

М. Д. Лебедев описав також Скельську печеру²³. За сучасними дослідженнями «підземна флора та фауна є невіддільною частиною екосистеми Скельської печери. За багатством та своєрідністю фауни порожнина стоїть на другому місці в Криму після Червоної печери»²⁴. Фауна печери складається з низки видів безхребетних. Ці дослідження також не втратили наукового значення й дотепер. Крім того, вони мають значення для краєзнавства та краєзнавчого туризму.

Особливе місце займали праці, присвячені вивченню зростання і зникнення лісової рослинності. В цьому контексті жваво обговорювалося питання про лісову рослинність в Криму та безлісся яйли. Зокрема, важливою і сутнісною була праця О. М. Шугурова «К вопросу о безлесии Крымской яйлы», опублікована в «Записках ККГК» у 1907 р.²⁵. У своїй праці дослідник звернув увагу на факт домінування на яйлах Криму трав'янистої рослинності. На цю особливість звертали увагу як сучасники О. М. Шугурова, так і подальші дослідники. Отже, праця О. М. Шугурова залишається актуальною.

Геологічні дослідження в Криму здійснювали члени Кримського гірського клубу Р. О. Прендель²⁶ та М. П. Рудзкий²⁷.

Рис. 3. Ганський Олексій Павлович

Джерело: Енциклопедія сучасної України

Відомий астрофізик О. П. Ганський, який вивчав сонячну активність, також брав участь у діяльності ККГК. Зокрема, він виступав з доповідями на засіданнях клубу, друкувався в «Записках КГК (ККГК)». Дві його статті були присвячені перебуванню на г. Монблан. В одній він розповідає про своє сходження на Монблан і перебування на його вершині в 1904 р.²⁸. А в другій – про облаштування на цій горі астрономічної обсерваторії, в якій йому довелося працювати під керівництвом видатного французького астронома, фахівця в галузі астрофізики П'єра Жюль Сезара Жансена над вивченням активності Сонця²⁹. Обсерваторія на гірських вершинах надає значно більше можливостей для астрономічних спостережень за рахунок значно меншої щільності атмосфери. У О. П. Ганського був значний інтерес до Криму у зв'язку з наявністю в Сімеїзі астрономічної обсерваторії. В ній він розпочав свою роботу у 1908 р. Але трагічна загибель не дала можливості здійснитися його планам.

Можна припустити, що він планував також влаштувати астрономічну обсерваторію для проведення астрофізичних досліджень і в гірському Криму. Саме О. П. Ганський доклав зусиль, щоб П. Жансен в 1900 р. став членом Кримського гірського клубу.

Ініціативними також були дії клубу зі створення наукових і просвітницьких установ. Особливо це стосується музейної справи. Музеї слугували центрами, що об'єднували місцеві наукові сили для наукової, краєзнавчої і просвітницької діяльності. Досить часто вони були єдиними науковими і науково-просвітницькими центрами в провінційних містах.

Кримсько-Кавказький клуб долучився до створення двох музеїв. Так, 5-го квітня 1899 р. в Одесі відкрито природничо-історичний музей Кримського гірського клубу з відділами альпінізму, ботаніки, зоології, мінералогії і петрографії, етнографії, а також художнім відділом. 17 квітня 1902 р. відкрило свій музей в приміщенні власного будинку і Ялтинське відділення Кримського гірського клубу. В ньому створено бота-

²³ Лебедев Н. Д. Крымские пещеры и их фауна. *Записки ККГК*. 1914. Вып. 2, № 2.

²⁴ Амеличев Г. М. Скельська печера: стан вивчення, проблеми охорони і використання. *Спелеологія і карстологія*. Сімферополь, 2008. № 1. С. 98.

²⁵ Шугуров Л. М. К вопросу о безлесии Крымской яйлы. *Записки ККГК*. 1907. № 1–3.

²⁶ Прендель Р. А. Очерк геологического строения крымских гор. *Записки КГК*. 1891. № 1.

²⁷ Рудзкий М. П. Вулкан горы Аю-Даг и их отношение к крымским горам. *Записки КГК*. 1895. № 2. С. 9–14.

²⁸ Ганский А. П. На вершине Монблана в 1904 г. *Записки ККГК*. 1905. № 1–2.

²⁹ Ганский А. П. Обсерватория на Монблане. *Записки КГК*. 1900. № 4.

нічний, археологічний та етнографічний відділи. Цей невеликий музей у 1918 р. за ініціативи ЯВ ККГК і при активній підтримці ряду приватних осіб був перетворений у самостійну установу й перейменований в Ялтинський природничо-історичний музей з відділами кримознавства, природничо-історичним, бібліотекою, майстернею навчального приладдя і лабораторією^{30,31}.

Важливою була також діяльність Кримського гірського клубу з об'єднання зусиль наукових товариств Причорномор'я України для розробки і практичного розв'язання питань, пов'язаних з безпечністю судноплавства на Чорному та Азовському морях. З такою пропозицією у 1893 р. до КГК звернувся капітан пароплава Р. Р. Стронський. Спільна комісія, що складалася з членів Кримського гірського клубу, Новоросійського товариства дослідників природи та Одеського відділення російського технічного товариства на початок 1894 р. визнала за необхідне організувати з цього питання дослідження Чорного моря. Комісія розробила також проєкт організації відповідного «Морського бюро». Матеріали наради з цього питання під назвою «Вопросы мореплавания в метеорологическом отношении» надруковані в «Записках Крымского горного клуба», а також вийшли окремим виданням³². На наш погляд, це була чи не перша спроба в імперії організації метеорологічної служби на кораблях для забезпечення безпечного мореплавання. З різних причин, у тому числі й фінансових, на той час створити таку службу не вдалося. Ала сам факт наявності такого проєкту та його розробки заслуговує на увагу в історії розвитку мореплавання. І це далеко не всі природничо-наукові досягнення КГК (ККГК).

Висновки. Проведене дослідження виправляє певною мірою ситуацію, що стала характерною для праць з вивчення діяльності Кримського (Кримсько-Кавказького) гірського клубу. Переважна більшість досліджень його діяльності зосереджена на екскурсійній роботі з громадянами та учнівською молоддю, як шкільною, так і студентською. У фокусі дослідників присутні також гуманітарний (хоча і менше) та науково-гуманітарний складники діяльності клубу. Водночас призабутим виявився природознавчий напрям наукової і краєзнавчої діяльності клубу, розвиток якого мав свої здобутки. Частково здобутки (за деякими напрямками досліджень) наведено в цій статті. Проведений аналіз здобутків доводить їх значущість.

Діяльність Кримського (Кримсько-Кавказького) клубу містить три основні компоненти: наукову, освітню і туристичну. І кожна з них мала свої особливості й переваги в різних відділеннях КГК (ККГК). КГК (ККГК) є прикладом особливої форми діяльності громадсько-наукового об'єднання, яка не мала подібних в імперії, і залишила глибокий слід в історії не тільки краєзнавчого та туристичного освоєння Криму, а й наукового. Останнє свідчить про необхідність і перспективність подальшого вивчення усіх аспектів діяльності клубу.

REFERENCES

1. Adzhieva, L. S. (2012). Osoblyvosti rozvytku Pivdennoho berehu Kryma v dobu ikapitalistychnoi modernizatsii: (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) [Features of the development of the Southern Coast of Crimea in the era of capitalist modernization: (second half of the 19th – early 20th centuries)]. *Hrani*, № 8 (88) serpen, 8–12 (in Ukrainian).
2. Amelichev, H. M. (2008). Skelska pechera: stan vyvchennia, problemy okhorony i vykorystannia [Skelska Cave: state of study, problems of protection and use]. *Speleolohiia i karstolohiia*, (1), 94–99 (in Russian).
3. Brauner, A. A. (1904). Kratkij opredelitel' presmykajushhihsja i zemnovodnyh Kryma i stepnoj polosy Evropejskoj Rossii [Brief identifier of reptiles and amphibians of the Crimea and the steppe zone of European Russia]. *Zapiski KGK*, (3–4), 47–74; (5–6), 52–71; (7–9), 33–50 (in Russian).

³⁰ Ялтинский естественно-исторический музей. *Наука и ее работники*. 1922. № 3. С. 38–39.

³¹ Петренко Л. В. О создании естественно-исторического музея в Ялте. 1917–1920. *История Южного берега Крыма: факты, документы, коллекции, литературоведение, мемуары: VII Дмитриевские чтения*. Симферополь, 2004. С. 18–23.

³² Стронский Р. Р. Вопросы мореплавания в метеорологическом отношении. Одесса. Типография штаба Одесского военного округа. 1894. 58 с.

4. Velychko, T. (2008). Osoblyvosti stanovlennia y rozvytku etnografichnoho muzeinytstva na pivdni Ukrainy v XIX – na pochatku XX st. [Features of the formation and development of ethnographic museum work in southern Ukraine in the 19th – early 20th centuries]. *Narodna tvorchist ta etnografia*, (3), 83–89 (in Ukrainian).
5. Ganskij, A. P. (1900). Observatorija na Monblane [Observatory on Mont Blanc]. *Zapiski KKGK*, (4) (in Russian).
6. Ganskij, A. P. (1905). Na vershine Monblana v 1904 g. [On the top of Mont Blanc in 1904]. *Zapiski KKGK*, (1–2) (in Russian).
7. Hedin, M. (2019). Istorychni peredyovy kraieznavchykh doslidzhen v nezalezhnii Ukraini [Historical prerequisites for local history research in independent Ukraine]. *Visnyk KNLU. Seriya Istoriia, ekonomika, filozofia*, (24), 22–31 (in Ukrainian).
8. Lebedev, N. D. (1912). Peshhery Kryma [Caves of the Crimea]. *Zapiski KKGK*, 2(1), 3–12 (in Russian).
9. Lebedev, N. D. (1914). Krymskie peshhery i ih fauna [Crimean caves and their fauna]. *Zapiski KKGK*, 2(2) (in Russian).
10. Mel'nikov, N. P. (1891). *Krymskij gornyj klub = Club Alpin de Crimee. Zametka po povodu otkrytija Krymskogo gornogo kluba* [Crimean Mountain Club = Club Alpin de Crimee. Note on the opening of the Crimean Mountain Club]. Odessa: Tip. Morica Grinbauma, 37 s. (in Russian).
11. Mel'nikov, N. P. (1894). Fialkovyj koren' kak predmet proizvodstva gornogo Kryma [Violet root as an item of production of the Crimean Mountains]. *Zapiski Krymskogo gornogo kluba* (Dali: *Zapiski KKGK*), (4), 124–127 (in Russian).
12. Mel'nikov N. P. (1895). Novoe proizvodstvo dlja nagornogo Kryma [New production for the Crimean Mountains]. *Zapiski KKGK*, (5), 21–26 (in Russian).
13. Molochko, Ye. V. (2011). Populiaryzatsiia kulturnoi spadshchyny Krymu (1834–1920): do istorii vyvchennia pytannia [Popularization of the cultural heritage of Crimea (1834–1920): to the history of studying the issue]. *Chornomorskyi litopys*, (4), 123–131 (in Ukrainian).
14. Morozova-Popova, E. M. (1910). Jekskursija na ozero Kardyvach. [Excursion to Lake Kardyvach]. *Zapiski Krymsko-Kavkazskogo gornogo kluba* (Dali: *Zapiski KKGK*), (4) (in Russian).
15. Petrenko, L. V. (2004). O sozdanii estestvenno-istoricheskogo muzeja v Jalte. 1917–1920 [On the creation of the Natural History Museum in Yalta. 1917–1920]. *Istorija Juzhnogo berega Kryma: fakty, dokumenty, kollekci, literaturovedenie, memuary: VII Dmitrievskie chte-nija*, Simferopol', 18–23 (in Russian).
16. Petrenko, N. V. (2012). Rol krymskoho hirsokoho klubu v rozvytku vitchyznianoho turystychnoho kraieznavstva (druha polovyna XIX – pochatok XX stolittia) [The role of the Crimean mountain club in the development of domestic tourist local history (second half of the 19th – early 20th centuries)]. *Ekonomichna stratehiia i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh*, vyp. 2(16), 287–295 (in Ukrainian).
17. Prendel', R. A. (1891). Ocherk geologicheskogo stroenija krymskikh gor [Essay on the geological structure of the Crimean Mountains]. *Zapiski KKGK*, (1) (in Russian).
18. Rudzkij, M. P. (1895). Vulkan gory Aju-Dag i ih otnoshenie k krymskim goram [The volcano of Mount Ayu-Dag and their relation to the Crimean mountains]. *Zapiski KKGK*, 2. S. 9–14 (in Russian).
19. Sapegin. A. A. (1910). *Opredelitel' listvennyh mhov gornogo Kryma*. [Identifier of deciduous mosses of the Crimean Mountains]. Odessa: Izd-vo Krymsko-Kavkazskogo gornogo kluba, 86 s. (in Russian).
20. Savchuk, V. S. (1994). *Estestvennonauchnye obshhestva Juga rossijskoj imperii: Vtoraja polovina XIX. – nachalo XX v.* [Natural science societies of the South of the Russian Empire: the second half of the 19th – early 20th centuries]. Dnipropetrovs'k: Vyd-vo Dnipropetr. un-tu, 232 s. (in Russian).
21. Savchuk, V. S. (1996). Krymsko-Kavkazskij gornyj klub: k voprosu o tipah dorevoljucionnyh nauchnyh obshhestv [Crimean-Caucasian Mountain Club: to the question of the types of pre-revolutionary scientific societies]. *Visnik Dnipropetrovs'kogo universitetu, Istorija i filozofija nauki i tehniki*, (2), 105–113 (in Russian).
22. Shugurov, L. M. (1907). K voprosu o bezlesii Krymskoj jajly [On the issue of the treelessness of the Crimean Yayla]. *Zapiski KKGK*, (1–3) (in Russian).
23. Smirnov, V. I. (1915). Otchet o dejatel'nosti Krymsko-Kavkazskogo gornogo kluba za 25 let svoego sushhestvovaniia (1890–1914 gg.) [Report on the activities of the Crimean-Caucasian

Mountain Club for 25 years of its existence (1890–1914)]. *Jubilejnyj sbornik Krymsko-Kavkazskogo gornogo kluba 1890–XXV-1914* / pod red. M. A. Poznanskogo, Odessa (in Russian).

24. Stronskij, R. R. (1894). *Voprosy moreplavaniya v meteorologicheskoy otnoshenii* [Meteorological issues of navigation]. Odessa: Tipografiya shtaba Odesskogo voennogo okruga. 58 s. (in Russian).
25. Tronko, P. T. (2002). *Ukrainske kraieznavstvo v XX stolitti (do 75-richchia Vseukrainskoi spilky kraieznavstiv)* [Ukrainian local history in the 20th century (to the 75th anniversary of the All-Ukrainian Union of Local History)]. Kyiv, 85 s. (in Ukrainian).
26. (1922). JAltinskij estestvenno-istoricheskij muzei [Yalta Natural History Museum]. *Nauka i ee rabotniki*, (3), 38–39 (in Russian).

Received 15.02.2025

Received in revised form 16.03.2025

Accepted 26.03.2025

DOI: 10.15421/272506

УДК (UDK): 94:374.7«652» (430) «18/19»

Ю. В. Берестень

Університет митної справи та фінансів, Дніпро, Україна

ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП НАУКОВО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ «СПІЛКИ ДРУЗІВ АНТИЧНОСТІ В РЕЙНСЬКІЙ ОБЛАСТІ» В 40-Х РР. XIX СТ.

E-mail: beresten@i.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-0396-1577>

Анотація. Стаття присвячена малознаній серед вітчизняного наукового загалу історії заснування, культурно-просвітницькій діяльності німецького товариства «Спілка друзів античності в Рейнській області», заснованого в 1841 р. На сьогодні в модерній вітчизняній історіографії відсутні комплексні праці, в яких докладно висвітлюються історичні обставини, перебіг інституалізації та роботи громадського наукового осередку зі збереження античного культурного спадку в Прусьському королівстві. Автор дослідження поставив за мету на підставі розлого джерельного матеріалу (статуту, звітів установи, опублікованих нею видань) реконструювати причини створення «Спілки друзів античності в Рейнланді», специфіку її організаційної структури, фінансової й науково-просвітницької діяльності, спрямованої на вивчення античного культурного спадку та історичного минулого на території Рейнської провінції Прусьського королівства. У статті відзначена роль громадської спілки у справі опікування питаннями популяризації давньоримського культурного спадку Рейнланду в громадському середовищі Прусьського королівства, виявленню, атрибуціям та збереженням його історико-культурних пам'яток. Одним із пріоритетів діяльності громадського осередку була організація спеціального науково-популярного часопису, на шпальтах якого публікувалися розвідки з латинської археографії, археології, нумізматики. Вагому роль в діяльності товариства на початковому етапі його становлення відіграв Л. Лерш. Встановлено, що науково-просвітницька, видавнича та популяризаторська діяльність «Спілки друзів античності в Рейнській області» в 40-х роках XIX століття істотно вплинула на внутрішню політику Пруссії в царині збереження історико-культурної спадщини давньоримської доби, організації та проведенні систематичних робіт з консервації та реконструкції пам'яток архітектури та мистецтва, сприяла експонентному зростанню громадського інтересу до проблем історії Давнього Риму та Середньовічної доби, музеєфікації колекцій античних старожитностей, організації системних археологічних досліджень.

Ключові слова: Рейнланд, античність, Спілка друзів античності, Пруссія, наукове товариство.